

ВИСНОВОК

**про наукову новизну, теоретичне та практичне значення
результатів дисертації Чабана Ярослава Сергійовича
на тему «Повсякденне життя робітників Південної України
на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)»
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 032 Історія та археологія**

Актуальність теми дослідження. Вибір теми дисертаційного дослідження Чабана Ярослава Сергійовича зумовлений нагальною потребою сучасної української історичної науки у переосмисленні концепції соціальної історії, деформованої ідеологічними імперативами минулого історіографічного періоду. Водночас нова соціальна історія (зокрема її напрям «історії знизу» («history from below»)), спрямована на формування цілісного образу кожної соціальної групи, актуалізувала для дослідників завдання створити соціальний портрет або колективну біографію різних прошарків суспільства, у тому числі – промислових робітників. Йдеться про колективний (просопографічний) портрет, в якому робітництво постає не «гегемоном», а повноцінною міською спільнотою — структурною складовою соціуму, що в означених хронологічних межах перебувала на стадії формування та утвердження.

Одним з варіантів написання такого портрету є аналіз повсякденного життя робітничої верстви, тобто її трудового, побутового повсякдення та родинного життя, соціальної та етнічної структури, включеності робітництва в освітній процес, а також дозвіллевої сфери робітничого повсякдення. Тобто йдеться про тлумачення повсякдення в широкому розумінні його змісту, який охоплює всі сфери буття.

З огляду на наявну історіографію обраної теми, зрозумілою є потреба в написанні цілісної соціальної історії України, яка б увібрала в себе багатий документальний матеріал з історії регіонів, поєднала їх загальні риси та регіональну специфіку. Херсонська губернія в зазначеному контексті була промислово розвиненим регіоном Півдня України, де на зламі XIX–XX ст., окрім традиційних харчової та обробної галузей, формувався напрямок сільськогосподарського машинобудування. Типовим прикладом цього процесу став Єлисаветград – повітове місто Херсонської губернії, що в останній третині XIX – на початку XX ст. перетворилося на головний губернський центр сільськогосподарського машинобудування з власною структурою міської промисловості та складною ієрархією робітничої верстви. Стан історіографії досліджуваного питання дозволяє зробити висновок, що на сьогодні не існує праць, які б з позицій новітньої методології комплексно висвітлювали окреслену проблематику. Дисертаційне дослідження Я. С. Чабана сприяє заповненню цієї ніші соціальної історії України завдяки застосуванню антропоцентричного підходу до історико-соціологічного аналізу промислового робітництва міста.

Мета дослідження – на основі комплексного аналізу джерел та літератури реконструювати повсякденні практики промислового робітництва Єлисаветграда 1876–1914 рр., висвітливши його соціальну стратифікацію,

етнічний склад, трудовий та побутовий уклад, дозвілля й організацію родинного життя.

Завдання дослідження:

1. проаналізувати *стан наукової розробки проблеми, джерельну базу та методологію дослідження*;
2. визначити *вплив макросередовища* на формування робітничої верстви;
3. охарактеризувати *соціальну стратифікацію та етнічний склад* промислового робітництва у поєднанні з його ментальними установками;
4. реконструювати *трудове повсякдення*, проаналізувавши умови та організацію трудового процесу, систему неформальних трудових відносин, а також стан страхування та медичного забезпечення робітників;
5. з'ясувати специфіку *побутового повсякдення*, висвітливши матеріально-побутові умови робітників, їх одяг як візуальний маркер соціально-професійної приналежності та залученість робітництва до освіти;
6. розкрити зміст *дозвіллевої сфери* та підходів до *організації родинного життя* у представників робітничої спільноти.

Об'єктом дослідження є повсякденне життя промислових робітників Єлисаветграда останньої чверті XIX – початку XX століття.

Предмет дослідження – способи вияву повсякденного життя робітничої верстви Єлисаветграда у 1876–1914 роках, а саме їх трудового, побутового повсякдення, дозвілля та родинного життя.

Теоретико-методологічну основу складають принципи об'єктивності, системності, історизму. Їх реалізація передбачає зокрема ідеологічну незаангажованість дослідження, висвітлення соціальних процесів у їх розвитку та діалектичному зв'язку з іншими явищами суспільного життя тієї епохи. З метою всебічного аналізу обраної теми у дослідженні поєднуються визнані науковцями методологічні підходи, в тому числі позитивістський, цивілізаційний, формаційний, мікроісторичний, ментальний та інші.

У роботі задіяно низку загальнонаукових та спеціальних методів. Серед перших - методи аналізу й синтезу, систематизації й узагальнень. Спеціальні включають, зокрема, проблемно-хронологічний, порівняльний, історіографічний методи, а також методи історичної герменевтики та історичної географії.

Окрема увага автора приділена поясненню термінологічного інструментарію роботи. Під промисловим робітництвом він розуміє усіх робітників, що потрапляли на облік фабричної інспекції відповідно до кількісного та технічного цензів. Вимоги фабричного законодавства не були сталими, тому перелік таких підприємств періодично змінювався. Таким чином, категорія промислових робітників у дисертаційному дослідженні Я. С. Чабана не обмежується виключно підприємствами фабрично-заводського типу. При цьому, автор чітко відокремлює їх від задіяних у ремісничих (кустарних) виробництвах.

У тексті використовується кілька позначень робітництва: *«робітники»*, *«робітнича верства»*, *«робітнича спільнота»*, *«робітниче середовище»*. Автор розглядає їх як поняття одного синонімічного ряду. Тобто йдеться про промислове робітництво як складову соціальної структури міста, регіону, держави. Термін *«робітничий клас»* свідомо не використовується через його ідеологічне забарвлення.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1876–1914 рр., які характеризуються завершенням промислового перевороту в Російській імперії й подальшим розвитком її індустріального комплексу. Нижня межа дослідження (1876 р.) пов'язана із заснуванням у місті Єлисаветграді Херсонської губернії першого великого підприємства сільськогосподарського машинобудування братів Р. і Т. Ельворті. Верхня межа (1914 р.) визначена початком Першої Світової війни, що порушила звичний перебіг соціально-економічних та інших процесів життєвого циклу міста й регіону.

Територіальні межі роботи представлені трьома просторовими вимірами, що поетапно масштабуються в процесі дослідження. Макрооптика охоплює Російську імперію, Наддніпрянщину та губернії Півдня. Мезооптика репрезентується Єлисаветградиною - історико-географічним субрегіоном, що в авторському розумінні поширюється на частину Єлисаветградського та периферію інших 6 повітів Херсонської, Київської та Подільської губерній – Олександрійського, Чигиринського, Звенигородського, Уманського, Балтського, та Ананьївського. Мікрооптика дослідження сфокусована на міському середовищі Єлисаветграда.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *вперше*: на засадах антропоцентричного підходу здійснено комплексну історичну реконструкцію повсякденного життя робітників Єлисаветграда кінця XIX — початку XX ст. як цілісного соціокультурного явища, логічним підсумком якої стала розробка узагальненого просопографічного портрета середньостатистичного промислового робітника міста; визначено соціально-демографічні характеристики робітничої спільноти: емпірично доведено локальний характер формування робітництва на основі населення міста та однойменного повіту, спростовано міф марксистської історіографії про масове залучення дитячої праці та визначено абсолютне домінування поденної форми найму в промисловості міста; реконструйовано виробничі та побутові практики: виявлено поширення неформальних алгоритмів працевлаштування (клієнтелізм, родинна/земляцька протекція); з'ясовано, що реальна купівельна спроможність некваліфікованого робітництва не покривала базових потреб родини через повзучу інфляцію; доведено, що «маятникові міграції» на початку XX ст. охоплювали близько чверті робітників селянського походження, та зафіксовано зростання частки робітників-власників житла до половини всього робітництва напередодні Першої світової війни; відтворено соціокультурний портрет робітника: за фотодокументами здійснено типологізацію робітничого гардеробу та розглянуто його як елемент соціально-економічної ієрархії; доведено гібридний (дуалістичний) характер робітничої ментальності, що поєднувала традиційні аграрні цінності з новими міськими установками; спростовано тезу про тотальну безграмотність, натомість доведено панування масової малограмотності (на початку XX ст. – до половини всього робітництва заводів аграрного машинобудування); висвітлено переважно нуклеарний характер робітничих родин, високий рівень народжуваності при значній дитячій смертності як визначальні фактори їх демографічної динаміки; спростовано основоположний міф радянської історіографії про високий рівень політичної активності промислового робітництва Єлисаветграда, фактологічно

довівши переважання політичного індивідуалізму у цій спільноті протягом більшої частини досліджуваного періоду до початку революції 1905 р.;

– *уточнено:* географічне охоплення субрегіону Єлисаветградщини як локального індустріального центру Півдня, що поширював свій вплив на території навколишніх повітів Херсонської, Київської та Подільської губерній; динаміку чисельності робітництва Єлисаветграда (до 5 тисяч осіб у 1913 р.) та показники гендерного складу, зокрема доведено низьку частку жінок (7% у 1901 р.) та їх концентрацію у тютюновому виробництві, що було спричинено не лише важкими умовами праці, а й гендерними упередженнями; станову стратифікацію промислового робітництва через призму процесів «розселяннювання», тоді як на хвилі нового промислового буму напередодні Першої світової війни селянство складало вже близько половини всього робітництва; виявлено різку галузеву диспропорцію в оплаті праці та підтверджено формування «робітничої аристократії» на підприємствах сільськогосподарського машинобудування; масштаби виробничого травматизму, де простежено невідповідність офіційної заниженої статистики реаліям небезпек на виробництві; а також співвідношення домінуючих форм житлового забезпечення, де виокремлено оренду житла як основну житлову стратегію промислового робітництва;

– *набули подальшого розвитку:* характеристика впливу макросередовища на формування робітничої верстви Єлисаветграда, зокрема підкреслено вирішальну роль іноземного капіталу, що привносив риси західноєвропейської виробничої культури та формував новий *modus vivendi* робітництва; аналіз умов праці, де зафіксовано співіснування жорсткої виробничої дисципліни з практиками неформальних трудових відносин; розвиток системи медичного обслуговування та страхування, що перейшла на якісно новий етап після прийняття закону 1912 р.; зміст та характер дозвіллевих практик робітництва: розкрито поступовий перехід від деструктивних форм відпочинку (зумовлених обмеженим бюджетом вільного часу та низьким культурним капіталом) до більш організованих, модерних конструктивних практик, імпульсом до яких стали події революції 1905–1907 рр.

Однією з ключових у дисертації Я. С. Чабана є методологічна новизна дослідження повсякденного життя робітництва на основі застосування новітніх підходів та методів на суміжжі історії, соціології та соціальної психології.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактологічний матеріал, основні положення та висновки дисертації можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з історії України, соціальної історії та історії повсякденності Півдня України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У педагогічному контексті, напрацювання автора можуть слугувати підґрунтям для розробки лекційних курсів та семінарських занять з дисциплін «Історія України», «Історичне краєзнавство», а також спеціальних курсів з історичної урбаністики, історії повсякденності та соціальної антропології у закладах вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти теми дисертаційного дослідження було представлено в тезах на двох наукових конференціях різного рівня: *міжнародній* – «Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан та перспективи» (2025 р.); *всеукраїнській* – «Україна в

європейській та світовій історії: сучасний науковий та освітній дискурс» (2025 р.).

Основні результати дисертаційної роботи обговорено й отримано позитивну оцінку на засіданнях кафедр історії України та всесвітньої історії Факультету суспільно-гуманітарних наук.

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 8 наукових публікаціях, із них 7 – одноосібних, 1 – у співавторстві. Зокрема: 6 статей (з них 1 у співавторстві) у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; 2 наукові публікації, у яких додатково висвітлено результати дисертації.

Наукові статті, опубліковані у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України

1. Надтока Г. М., Чабан Я. С. Дозвілля в структурі робітничого повсякдення Єлисаветграда кінця 19 — початку 20 ст. *Київські історичні студії*. 2024. № 1 (18). С. 28–33. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.13>
2. Чабан Я. С. Роль макроекономічного середовища у формуванні робітничого стану Єлисаветграда (60-ті рр. XIX – початок XX ст.). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2025. № 1. С. 85–90. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2025-1-85-90>
3. Чабан Я. С. Від казарм до приватних садиб: житлові стратегії промислових робітників Єлисаветграда у 80-х рр. 19 - на початку 20 століття. *Старожитності Лукомор'я*. 2025. № 4 (31). С. 70–90. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.4.372>
4. Чабан Я. С. Географічна репрезентація та соціально-становова структура промислових робітників Єлисаветграда (1876–1914). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2025. Т. 36 (75), №. 2. С. 152–158. <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.22>
5. Чабан Я. С. Реалії промислової праці робітників Єлисаветграда в епоху індустріального піднесення (90-ті рр. XIX–початок XX ст.). *Український літопис*. 2025. вип. 6. С. 134–142. DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-8583-2025-6-134-142>
6. Чабан Я. С. Віковий профіль промислового робітництва Єлисаветграда (80-ті роки XIX–початок XX ст.): галузева специфіка. *Літопис Волині*. 2025. вип. 33. С. 133–138. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.22>

Публікації, у яких додатково висвітлено результати дисертації

1. Чабан Я. С. Чисельність та становище жінок в промисловому робітництві Єлисаветграда 80-х рр. XIX – початку XX ст. *XIV всеукраїнські (з міжнародною участю) Драгоманівські читання «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий та освітній дискурс»*, м. Київ, 21 березня 2025. Вип. 10 (14). С. 121–125.
2. Чабан Я. С. Ментальність промислових робітників Єлисаветграда на порубіжжі XIX-XX ст.: співбуття суперечностей. *Міжнародна науково-практична конференція «Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі:*

стан та перспективи», м. Київ, 23 травня 2025. Київ: Наукова столиця, 2025. С. 161–165. ISBN 978-617-8667-13-9.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, в якому викладено авторський погляд на проблему повсякденного життя робітників Єлисаветграда у 1876–1914 рр. Наукові результати дисертації належать особисто автору та є його внеском у дослідження історії України. У фаховій статті «Дозвілля в структурі робітничого повсякдення Єлисаветграда кінця 19 — початку 20 ст.» (у співавторстві із Г. М. Надтокою) здобувачем охарактеризовано форми деструктивного дозвілля та зафіксовано тенденцію до появи нових, модерних форм проведення вільного часу робітників на початку ХХ ст.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури (454 позиції джерел, 108 позицій літератури, з них 20 — іноземними мовами), 67 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 359 сторінок, із них основного тексту 223 сторінки.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертація виконана фаховою українською мовою, текстове подання матеріалу відповідає стилю науково-дослідної літератури.

Дотримання здобувачем академічної доброчесності в дисертації та наукових публікаціях, в яких висвітлено наукові результати дисертації. На підставі вивчення тексту дисертації і наукових публікацій, результатів автоматизованої перевірки на плагіат та їх експертної оцінки, встановлено, що дисертація і наукові публікації виконані самостійно, не містять академічного плагіату, фальсифікації, фабрикації, самоплагіату. Усі використані здобувачем у тексті дисертації свої наукові праці без посилання на ці праці були попередньо опубліковані з метою висвітлення в них основних наукових результатів дисертації та вказані в анотації дисертації.

Відповідність змісту дисертації галузі знань та спеціальності. Зміст дисертації відповідає галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Рішення:

1. Дисертація Чабана Ярослава Сергійовича на тему «Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія, є завершеною, самостійною роботою, що містить науково обґрунтовані результати, актуальність, наукову новизну, теоретичне та практичне значення і відповідає п. 6-9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03.02.2017 р. за № 155/30023.

2. Дисертація Чабана Ярослава Сергійовича та наукові публікації, в яких висвітлено наукові результати дисертації, виконано на належному науковому рівні з дотриманням академічної доброчесності.

3. Чабан Ярослав Сергійович на високому рівні оволодів методологією наукової та педагогічної діяльності, набув теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Здобувач вільно володіє матеріалом.

4. Рекомендувати дисертацію Чабана Ярослава Сергійовича до публічного захисту у разовій спеціалізованій вченій раді для присудження Я. С. Чабану ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Головуючий:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України,
декан Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Андреева В.
Тюбов. факт. В.К
Л. Мамітько

Віталій АНДРЕЄВ